

АЖАЛАЙ ТУГ

2021 оной январин 15

№ 1 (4065)

1965 онһоо гарана

нонин

Мэлс Самбуевай 80 жэлэй ойдо

Бурядай арадай поэт Мэлс Самбуевай 80 жэлэй ойдо зориулагдаһан мүрысөөн 2020 оной декабриин 1-һээ 15-н болотор Санага шотагта үнгэрөө.

Эндэ буряадаараа бэ-шэдэг ирагуу найрагша-дай дунда «Миний тоон-то – Захаамин» заншалта урилдаан, хоёрдохи ин-тегрированнэ олимпиа-да «Аригуун түшэг», уран зурагаар 9-16 наһанай үхибүүдэй урилдаан үнгэр-гэгдөө. Хабаадагшад зан-шалта хубсаһаараа байжа, түрэл хэлээ жэншэдгүй мэдэхээс, уран зохёолдо мээхэйгээ, уранаар уншаха шадалаа гэршэлхэ ёһотой гэжэ эмхидхэгшэд мэдээсээ.

Удха ехэтэй энэ урил-даанда бэлигтэй бэрхэ эдиршүүлэе урихадаа, уран зохёолдо зүрхэ сэдхэлһээ дурлажа, өөһэдөө зохёохо шадабарияа мүлижэ, Эхэ орондоо, орон шотагтаа, түрэл хэлэндээ, үндэһэн соёлдоо, түүхэдээ дурлалаа хүгжөөхэ; үетэн нүхэдтээ нягтаар харилсаха; мэдээ-жэ уран зохёолшодтой та-нилсаха гэжэ найдуулаа. Хабаадагшад найруулга бэшэжэ, оршуулга хэжэ, видео буулгажа эльгээбэ.

«Шэдитэ гуурһан» гэ-һэн гол шанда Санагын дунда хургуулийн 9-хи ангиин хурагша Карина Зоменова хүртэбэ.

«Миний тоонто – Захаа-мин» урилдаанда 5-7 ан-гийн хоорондо:

1 хуури – Дашева Ксения, Утаатын дун-да хургуулийн 6 ангиин хурагша;

2 хуури – Очирова Ма-рина, Ёнгорбойн дун-да хургуулийн 5 ангиин хурагша;

3 хуури – Цыренова Айлуна, Дабаатын дун-да хургуулийн 3 ангиин хурагша.

8-11 ангиин хоорондо:

1 хуури – Цынгеева Суранзан, Хуртагын дун-да хургуулийн 9 ангиин хурагша;

2 хуури – Зоменова Карина, Санагын дун-да хургуулийн 9 ангиин хурагша;

3 хуури – Гармаева Алина, Сагаан-Мориной дунда хургуулийн 11

Зоменова Карина

ангиин хурагша.

«Аригуун түшэг» Бу-ряд Уласай интегриро-ваннэ олимпиадын 7-8 ан-гийн хоорондо:

1 хуури – Норбоева Арина, Санагын дунда хургуулийн 9 ангиин хурагша;

2 хуури – Гундусева Эржэна, Утаатын дун-да хургуулийн 8 ангиин хурагша;

3 хуури – Норбое-ва Арина, Бүргын дун-да хургуулийн 7 ангиин

хурагша;

4 хуури – Базаров Золто, Дабаатын дунда хургуулийн 7 ангиин хурагша.

9-11 ангиин хоорондо:

1 хуури – Дансарунова Юлия, Михайловкын дунда хургуулийн 10 ангиин хурагша;

2 хуури – Доржисва Аюна, Шэбэртын дунда хургуулийн Бэшүүрэй аймагай 11 ангиин хурагша;

3 хуури – Зомонова Карина, Санагын дунда хургуулийн 9 ангиин хурагша;

4 хуури – Цынгеев Содном, Бүргын дунда хургуулийн 9 ангиин хурагша.

Уласай уран зурагаар 9-12 наһанай үхибүүдэй урилдаанай дүнгүүд:

1 хуури – Мандагаев

С-Х.Д. Дармаева, Норбоева Арина, И.В. Бандеева

Дамдин, Саянай дунда хургуулийн Окинско аймагай хурагша, 11 наһатай;

2 хуури – Семёнова Арина, Захааминай 5-дахи дунда хургуулийн хурагша, 11 наһатай;

3 хуури – Жагбаева Оэлун, Мэлын дунда хургуулийн хурагша, 11 наһатай.

13-16наһатай үхибүүдэй

урилдаанай дүнгүүд:

1 хуури – Тугутова Бутидма, Захааминай ДШИ;

2 хуури – Павлова Диана, Улаан-Үдын Уран зурагай Р.С. Мэрдьгеевагай нэрэмжэтэ хургуули;

3 хуури – Бимбаева Номина, Санагын дунда хургуули.

Д. ДОНОЕВА,
манай корр.

Үбэлэй амаралтын һүүлээр Бурядай хурагшад хуралсалдаа гараба

Улаан-Үдэ хотын захиргаанай болбосоролой хорооной мэдээсэһээр, Бурядай ниислэл хотын зарим хургуулинуудта холоһоо хуралсал эмхидхэгдэхэ.

– Хизаарлаһан хэмжээнүүдэй абтаһан үедэ бүхы хурагшад хуралсалдаа гарахагүй. Мянганһаа дээшэ хурагшадтай хургуу-

линуудта шабинарай 30 хубинь холоһоо хураха. Болбосоролой эмхинүүдэй захиргаануудта энэ асуудалаар хэлсэжэ, хэшээлнүүд гуримшуулагдаха, – гэжэ болбосоролой хороон сүлжээ холбоондо дуулгаба.

Гэхэтэй хамта, COVID-19 үбшэнэй дэлгэрхэгүй, тэ-

рэниие хэргылхын талаар Роспотреб-хиналтын эрилтэнүүд 2021 оной дүүрэтэр үргэлжэлхэ гэжэ һануулба. Тиимэһээ энэ талаар хургуулинуудта сентябриин 1-һээ бэелүүлэгдэжэ байһан хэмжээнүүд хэгдэжэл байха.

Буряад Улас

Газар ехээр хүдэлжэ, зоние айлгаа

Январийн 12-до үглөөнэй 5.36 сагта Буряад Уласта газарай хүдэлхэ ушар бүридхэгдэбэ.

Энэ удаа Ород Ула-сай болон Монгол оро-ной хилын газарта 6,5 балл хүсэтэйгөөр газар хүдэлжэ, илангаяа Бу-рядта, Урда Байгалай болон Красноярскын хи-заарта ажаһуугшад тэрэ-ниие үзэбэ.

Мэргэжэлтэдэй тэм-дэглэхээр, Монголой Хүбсэгэл нуурай шадар оршодог Турт нютагһаа

34 модо талада газар ехээр хүдэлжэ, 8,7 балл хүсэтэй байһаниинь бүридхэгдэбэ. Буряад Уласта уридшалан мэдээ-гээр 6,5 балл, Эрхүүдэ 5 балл хүсэтэйгөөр газар хүдэлөө. Хэдэн минутын туршада газар оло дахин хүдэлөө гээд ажаһуугшад интернет сүлжээндэ бэ-шэнэ.

Олон дабхар гэрнүүдтэ

газарай хүдэлхэдэ ха-нанууд урагша хойшоо ябаһан шэнги, аяга ша-нага ехээр ханхинаа.

Унтажа байһан зон булта һэрижэ, ехээр айгаабди, – гээд олон хүн мэдээсэнэ.

Тиин энэ удаа газарай хүдэлхэдэ али нэгэн гэнэ усал, хүнэй хохидохо, гэр байрын хандарха ушар-нууд бүридхэгдөөгүй.

Буряад Улас

«Болбосорол» үндэһэн түсэлэй үүргэ ехэ

«Болбосорол» үндэһэн түсэлэй «Шэнэ үсын хургуули» гэхэн түсэб Буряад Уласта ехэ эршэм-тэйгээр бэелүүлэгдэнэ. 2021-2023 онуудта Ород Уласай хүдөө нютагуу-дай болон бага хотонуу-дай хургуулинуудта эрдэмэй болон техно-логическа шэглэлээр һуралсал ябуулха хэрэгтэ тусхайта субсиди үгтэхэ болоно. Энэ мүнгэнэй ашаар гурбан жэлэй тур-шада Буряад Уласай 95 дунда хургуулинуудта «Точки роста» түбүүд байгуулагдажа, физикэ, хими, биологи һурагшад

гүнзэгыгөөр шудалха ар-гатай болохонь.

Үхибүүн бүхэнэй арга боломжо, эрдэм мэдэсэ улам хүгжөөхэ зорилго табигдажа, ямаршые ню-тагта, хотодо ажаһуудаг һурагша дуратай шэ-глэлээр эрдэм мэдэсэеэ үргэдхэхэ, дээшэлүүлхэ аргатай», – гээд Буряад Уласай Болбосоролой болон эрдэм ухаанай сайд Баир Жалсанов хэ-лэнэ.

Мүнөө энэ түсэлэй ашаар Буряадта 42 түб амжалтатайгаар хүдэлжэ байна. Шэнэ үсын тех-никэ, ноутбук, 3D прин-

тер, квадрокоптер аб-тажа, һурагша бүхэн ехэ һонирхолтойгоор һуралсалаа нэмэлтэ хэшээлнүүдтэ үргэл-жэлүүлнэ. Ород Ула-сай болон нютаг мо-жонууд хоорондын мурьсөөнүүдтэ Буряад Ороной һурагшад ам-жалтануудые туйлажа эхилэнхэй.

2020 ондо энэ түсэб бэелүүлхэ хэрэгтэ 47 сая түхэриг дамжуулагдаһан байна.

Буряад Уласай
Болбосоролой
болон эрдэм
ухаанай яаман

САНЖАЙЖАП БАНЗАРАКЦАЕВ

Захааминай газар дайдаар урдадаг Зэдэ голой XVI-XX зуун жэлнүүдэй түүхэ, домог

Эршэтэ огсом сэлгээ

Зэдэ,

Энхэ дэлгэр Эхэ дайдыш
Эрьсжэ ерээб,

амар мэндэ!

Буурал хангай Захаамин,
булгата Уран-Дүшэ

Буумал шулуун

байсанууд харьяа
түргэн Зэдэ.

Заяан холын аялга –

Захын аман Захаамин.

Д. УЛЗЕТУЕВ

*Түрэл Захаамин айма-
гайнгаа байгуулагдаһаар
95 жэлэй ойдо зорюулаг-
дана.*

2020 оной жэлэй эхин-
һээ халдабарита корона-
вирус үбшэнэй тараһан
ушарһаа газраагуур бү
ябагты гэхэн хуули гара-
жа, намда хэрэгтэй үйлэ
хэрэг болоо.

Сантуутай гэртээ һуужа
зургаан харын үе саг-
та хада уулата Захаамин
аймагай газар дайдаар
урдажа гарадаг Зэдэ го-
лой XVI–XX-хи зуун
жэлнүүдэй түүхэ домог-
гэхэн үнэн бодото бэшэгыс
хахадынь өөрөө мэдэһэн
дуулаһанаа, хахадынь
нумуудһаа абажа хабсар-

гажа бэшэбэб. Энэ минии
табадахи ном болохо
ёһотой.

Өөрынгөө һанажа
ябаһан һаналыс үндэр
наһантаяа үрдилдэжэ, бэ-
шэхэ бүтээхэ гэхэн зорил-
гомни бүтэбэ гэжэ тооло-
ноб. Түрэл аймагайнгаа
нютагуудай үнэн бодото,
түүхын бэшэгэй барим-
тануудыс хабсаргажа, бу-
ряд түрэл хэлэнэйнгээ
тэнхээтэй байхада зоной
ажабайдал, ёһо гуримууд,
абари зан үнгэрһэн XX-хи
зуун жэл ямар маягтай гу-
римтай байгаа гэжэ ха-
руулхыс оролдооб.

Энэ ном олон бүлэгтөө
бүридэнэ.

Нэгэдэхи бүлэг: «Зэдэ»
– голдо урянаай, хэзээнэй

үе сагтаа хэн «Зэдэ» – гол
гэжэ нэрэ үгөөб?

Хоёрдохи бүлэг: ажа-
лай Улаан Туг – орде-
ноор шагнагдаһан «Зэдын
вольфрамово-молибдено-
во комбинат – хэды ондо
баригдажа эхилээб, юундэ
«Зэдын» – гэжэ нэрлэг-
дээб?

Гурбадахи бүлэг: Зэдэ
голой эрьсээр зубсажа
түбхинэһэн уряа сагай ню-
тагуудай арад зоной бай-
дал, һуудал, ажалһа зо-
ной ажалай амжалтанууд,
совет засагай үсын түүхэ
домогууд, удха шанартай
хэрэгүүд тухай ородоор-
шьс, бурядааршьс бэшээ-
тэй.

Хүндэтэ нютагаархин,
түрэл нютагайнгаа уряа-
най, совет үсын үнэн бо-
дото түүхэнүүдыс бэшэ-
гэй журамаар байгуулжа,
аагаһан хоолоо, түрэл
буряд хэлэсэ мохоонгүй
аһан шадалаараа хии мо-
риенс дээрэ үргэжэ ябаял-
даа!

Энэ үйлэ хэрэг баабай
эбиинэрэймнай мандаа
үлээһэн буян хэшэг гээшэ.

С. БАНЗАРАКЦАЕВ

Захааминай газар дээгүүр урдадаг Зэдэ голой XVI-XX-хи зуун жэлнүүдэй түүхэ, домог. Сэсэн хаанай бэлэдхэл

Агууехэ губи талын монголшуудай арад түмэндөө хүндэтэй Сэсэн хаан Хитад, Росси, Монгол гурбан ехэ гүрэнүүдэй хилэ байгуулжа, хилын тодорхой шугам бии болгохо гэхэн хэлсээндэ хабараа гэжэ ехэ бэлэдхэлтэй байгаа. 1630-аад онуудай үе саг бэлэй.

Сэсэн хаан «Могой» нуурай Шара-Азаргын угай Бандан-Сэнгын угтанай Галсан хүбүүе хайн мэдэдэг байһан. Галсан дүшэдөө дүхэжэ ябаһан эрэ. Тэнгэрийн (монгол) бэшэг хайн мэдэхэ. Зохоолшые бэшэхэ дураатай байха. Сэсэн хаан Хүбсэгэл нуурай зүүн хажуугай тала дайдаар ехэ һонирходог байһан. Саяһаа олон Халха Монголшуудые толгойлжо байһан хаан хадаа орон дэлхэйн уужам, угые мэдэхэ ёһотой гэжэ бодолгото болодог бэлэй. Энэ дайдые үзэжэ хаража ерэхыень хүнүүдые ябуулха гэжэ бодобо. Хараһан үзэхэнөө бэшэгээр мэдүүлгэ (элидхэл) хэхэ ёһотой.

«Энэ хэрэгтэ Шара-Азарга угай, Бандан

Сэнгын угтанай Галсан хүбүүн таараха байна». Хабарай сагта үдэрэй ута боложо байхада хаан эзэн, Галсание асарагты гэжэ албатанай даргада даабари үгэбэ. Хоёр хоногой үнгэрхэдэ, Галсан хаанай урда зогсожо байба. Хаан Галсанай урдаһаа зөөлэн маяг гаргажа һуудал дээрэ һуухыень зааба. Аба, эжынь байдал һонирхожо элүүр энхыень һураад:

– Би шамайе холын замда ябуулхам. Ши тэнгэрийн бэшэгээр хайнши. Хараһан үзэхэнөө хайнаар бэшэжэ шадаха байнаш. Халха монголшууд Хүбсэгэл далайһаа зүүн тээшээ ямар газар дайда байдаг юм гэжэ мэдэхэ ёһотой. Энэ хэрэг бээлүүлхын түлөө гурбан хүүе гушан хоногой зайда ябажа ерэхыень ябуулхам. Галсан, ши энэ миини даабариие бүтээжэ шадахаш.

Галсан доро дохижо:

– Эзэн хаамни, танай зарлигые дүүргэхын түлөө, бүхы арга боломжые хэрэглэжэ дүүргэхые оролдохоб.

Хаан:

– Суг ябаха нүхэдөө ши өөрөө олохош. Энэ хэрэг сэрэгэй ажал бэшэ, би танда ямаршые туһа хүргэхэгүйб. Хаанай зүгһөө ганса хура борооной халхабша абахат. Таанад азарга моридые унажа ябахат. Азарга морид хүшэ ехэтэй, турууниинь хатуу, удаан холо ябахадаа эсэдэггүй юм.

– Галсан өөрынгөө түрэлэй Содбодо, Сэсэн хаанай зарлигые дүүргэлсэхэе намтай ябалсахаш, – гэжэ дарга хүнэй маягтайгаар хэлэбэ.

– Содбо ойлгооб, – гэжэ дохибо. Замда ябахаяа бэлдэхэб.

Галсан Сэсэн хаанай зарлигые бүтээхын түлөө, гушан хоногой болзор соо аян замда ой тайгаар ябалсаха нүхэрые олохоёо соносхол тарааба. Хоёр хоноһон хойно наранай шэнгэжэ байха үедэ Галсанай газар сэргэдэ зээрдэ моритой хүн буужа морёо уяба.

Галсан мэгдэжэ хажуудань ошожо, Халха монголшуудай заншалаар мэндэшэлбэ.

(Үргэлжэлэлын удаадахи дугаарта)

ЛУБСАН ЦЫРЕНОВ

ОНТОХОН

Хайшан гэжэ хүн ба могой хоёр үһөөтэй болооб.

Урда сагта нэгэ үхибүү үгы баян айл байһан байгаа. Тэрэ баян үхибүүтэй болохо гэжэ огторгойн олон бурхадта мүргэхээс үндэр хадада гараха ханаатай зорибо. Үндэр хадада дүхэжэ ябахадань, харгыдань хаагаад байһандал, нюдэндэнь харагдаба.

– Эдэ мухай шолмонор намда үшөө һаалта хэхэ гээл, шангыетнай мүнөө харуулхаб, – гэжэ дуугараад, моринһоонь баян буужа, ташуураа абажа, нэгэ томо могойе орёолгожо мэдэбэ. Сухалайнгаа ехэдэ:

– Ямар хадаа иимэ түргэн ябанаш, намда хүлөө харуул, – гээд ташуураараа сохижо эхилхэдэнь могой хүнэй хэлэ мэдэһэндэл дээшээ хараад, хүлөө харуулаа бэлэй.

Тэрэ баянһаа ондоо хүн түрэлтэн могойн хүл хараагүй юм. Тиигээд могой:

– Бидэ хоёр хоюулаа ехэ хоротой амитад гэшэбди, мүнөө би диил-

дэжэ байнаб. Хороо нэгэндээ оруулбал уһа руу хэмнай түргэн ороноб, тэрэмнай диилэһэн болохо, – гэжэ хүнэй хэлээр хэлээд баянай нэгэ хулые хадхаад, ногоон соо нюдэ сабшаха зуураа гулдиран саашалба. Харин баян хараад гайхажа байһанаа, одоол солоохой орожо, уһа руу гүйбэ. Уһанда дүхэжэ ерэхэдэнь, могой уһанда үнидэ оронхой.

– Би шамһаа урид ерээб уһанда, – гэжэ толгойгоо уһан дээрэ бултайлгаад байба. Энээнһээ хойшо би хүн түрэлтэниие хадхажа хороо оруулхаб, хэмнай урид уһанда ороноб, тэрэмнай яахашьегүй. Харин хойнтоо болобол хороёо абажа, ехээр зо-

бохо. Мүнөө иигээд гэртээ хари үхибүүтэйшье болохогүйш. «Хүн түрэлтэн минии хүл хараагүй, шил харабаш» гэжэ могой хүнэй хэлээр хэлээд үгы болошобо. Тэрэ баямнай гэртээ ерээд, хада гэртээ морилһон түүхэтэй. Намарай шара набшын үедэ могойд хабсагайда үбэлжэхээс ябадаг. Хүн могойдо хадхуулбал хуһанай намаагаар шабажа, хорыень татуулдаг юм.

САДАРИИН АРШААН

Нэгэтэ нэгэ хүгшөөдэй зунай бүрэг бараг болошоһон хойно, нэгэ тугалынь гэртээ бэлшээрһээ ерэнгүй байхадань, тэрэнэй бэдэржэ ябаба. Нэгэ айлай газаһаа эхэнэр хүн таз баринхай гараба. «Эй-эй» гэжэ хүгшөөдэй дуугараад, ханаандаа энэ эхэнэрһээ тугалаа һураха гээд дүхэжэ ошоходонь, тэрэ эхэнэр хүгшэнэй урдаһаа тазтай уһаа хормой руу шэдэжэрхибэ. «Үгы, ши яажа байгаа хүмши, угаадаһаа юундэ нам руу хаябаш?» гэжэ хүгшэн

Һүхирбэ. «Минии нюдэн бүрэг бараг болоходо, харанхыда ехээр харагшагүй ха юм. Тахяагай һохор гэгшэ гү, тиимэл үбэшэтэй хүм. Энэ садариин аршаан, ламбагай угаагаад, боро хараанаар хаяарай гэхэн юм. Тиигээд таанадаа харангүй хаяжархёо ха юм бийб», – гэжэ эхэнэр хүгшэндэ хэлэбэ. Энэниие дуулаһан хүгшэн гэнтэ бэениинь муудаж, арай шамай гэжэ гэртээ ерээд, орондоо орожо хэбтэбэ. Хүгшэнэй ухаанда «Энэ хаяһан аршаанаараа садари намдал ерэшөө гү?», – гэжэ һанажа, хүнёо дүүрэн үбдэбэ. Үглөөгүүр ашайа ламбагайе асархыень эльгээбэ.

Ламбагай ерээд садари байна гэжэ хэлээд, номоо уншаад, хүгшэниие оронһоонь бодхообо. Тэрэ эхэнэр садариин аршаанаа хаяхадаа, хүгшэндэ садарияа үгэхэн байгаа. Тиигэжэ тэрэ хүгшэниие ехээр туляһан түүхэтэй.

МУУЯ ЗААҺАН ТЭМДЭГ

Үнидэ манай аймагай нэгэ нютагта ган гасуур боложо, уһа горход хатажа эхилбэ. Тэрэ үедэ

томо тула загаһан голтой таһаржа эхилхэдэ, хаагдаад хаашааш ошохо шадалгүй болоод байхадань, нэгэ хэды үхибүүд тэрэ тула загаһа модоор сохижо алабад. Загаһан үхэхынгөө урда муухайгаар хашхараад үхэхэн байгаа. Үнишье болонгүй тэдэ үхибүүд хойно хойноһоонь булта наһа бараһан юм.

Тиигэжэ хашхарһан томо загаһа мууе зааһан юм гэжэ үбгэд хөөрэлдэгшэ һэн.

Урда сагта хүн зомнай уһаар бэеэ эмшэлхэхээ гадуур, аршаанда бараалхажэ эмшэлдэг байгаа. Уһан тухай иигэжэ хөөрэлдэдэг бэлэй. Уһанда орожо шунгаад гү, али оймого уһа хэдэ дахин гарабал, урдажа байһан уһан муу ламын аршаанһаа үлүү бузар арилгажа үгы хэдэг. Мүльһэнэй хайлаад урдахыень хараха ёһо байгаа урда сагта. Урдажа ябаһан мүльһэн хүнэй муу элшые абаха гэжэ этигэдэг һэн. Баһа намарай эхиндэ Рихын үедэ уһа горхонууд аршаан болоод байдаг гэжэ бүгэдэндэ мэдээтэй. Иимэ үедэ баһал хүн зон уһанда орожо, бэеэ аргалдаг зан-

шалтай байһан байна. Үшөө тиихэдэ һая гаража байһан нарые шэртэжэ харахада, нюдэндэ угаа тухатай гэжэ хэлсэдэг. Баһа арбан табанай нарые үнихэн шэртэжэ харахада баһал тухатай. Харин ургажэ байһан модоной хажууда амаржа һуухада, модоной элшэ хүсэ бэендээ шэнгээжэ абадаг байгаабди гэжэ үбгэд хүгшэднай хэлсэдэг бэлэй.

Гүнзэгы таабайн үнидэ хөөрэхые дурдахам: «Уһанда ороһон хүниие уһанһаань гаргамсаараа урадхалай хажууда абаашажа табяад, толгойень бэенһэнь доошонь табяад, покрывалаар орёогоод эрьеруу орхёод, ямар абья аниргүй (шэмээгүй) байжа гурба, дүрбэн часай туршада хүлээхэ юм. Уһанай урасхалай абьяан зүрхыень хүдэлгэжэ, доосоодохи уһаниинь амаараа гаража, гол ородог байгаа. Иигэжэ уһанда шэнгэхэн хүсэ абардаг арга байһан байна урдандаа. Мүнөө сагта хэрэглэдэг юм гү, али үгы гү этигэмээр бэшэ байна гэжэ һанамаар.

БОРИС ГАРМАЕВ

Бугын дуунай хаһа

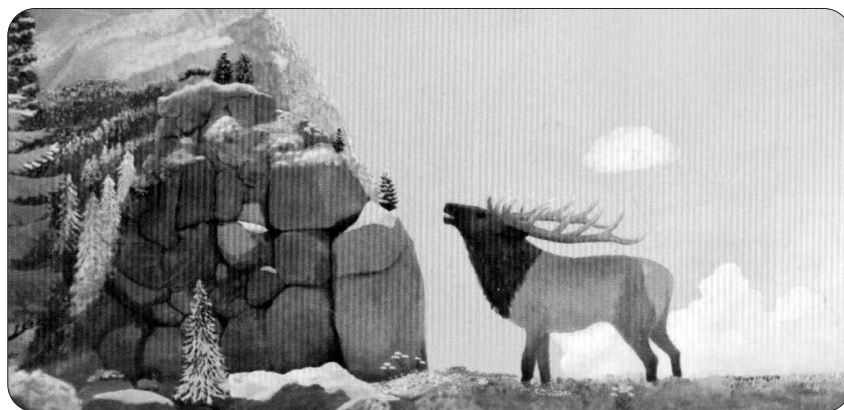
(Үргэлжэлэл)

– Горхон дээрэ абаашажа арилгахам, арилгахал байгаа бээ? Александр энээд гээд:

– Хая саашань хонхор соо, бидэ турагай гэдэһэ дотор абадаггүйбди, – гэжэ ойлгуулаа хэн. Нэгэтэ Сундуков Бата, Цыренов Володя бидэ гурбан «Ямаата» гэжэ газарта агнажа ябахадамнай Түнхэнэй малшад, дабхан дээрэһээ нэгэ тураг алаад, гэдэһэ доторынь угаажа арилгаад, шанаад эдижэ байхадань, эдижэ үзэхэдэмнай үхэрэй дотортой адли амтатай байгаа хэн. Тэндэһээн бугынгаа мяха моридтоо ашаад хүбэтын малшадай зунай байра ерэжэ, тэндээ отоглоо хэмди. Үглөөдэрынь Михаил намда хэлээ хэн:

– Талада унтаж балай хураагүй болоод, хүни гоёор гэртээ унтаж байһаар зүүдэлжэ хэбтэхэм, толгой руумни хүйтөөр халхин үлэжэ байгаа.

Сонхомни юундэ эбдэрээ юм гэжэ зүүдэлжэ хэбтэхэнээ хэришэхэм, хүнжэлни онгойшоод, халхин толгой руумни хүйтөөр үлэжэ байгаа. Дахяад оройдоош унтаж шадаагүйб. Таанадаа харахадам гоёор хурхиралдажа хэбтээ хэнтэ. Үглөөдэрынь Александр Хохюурта агнахаа ябаа хэн. Бата Очировичтай хоюулаа Ехэ жалга ошожо буга дуудажа үзэхэ гэлсээ хэмди. Ехэ жалгада буга дуудангүй, би шэбшүүр үлэжэ, нэгэ эрэ хүдэри асараа хэм.

Борис Гармаевай зураг

Бата Очирович тэрэниие буудаад тарайса алдаад, амаа ехээр ангайжа байжа энээгээ хэн. Отогтоо ерэхэдэмнай Виктор Нимасвич Михаил хоёр мяха шанахан, эльгэ шарахан байгаа хэн. Бидэ садатараа эдээлээд хэбтэжэ амараад, Александрые хүлээхэдэмнай тэрэ ерэхэл юумэ үгы. Орой боложо эхилбэ. Александр ябагаар ошоһон байгаа. Би мориень хүтэлөөд, Хохюур жалга ошоо хэм. Бүрүжэ эхилбэ, би жалга өөдэ хашхара хашхараһаар ябажа ябаһам, Александр тээ дээрэхэнэ абяа гараба. Тиигэжэ урда урдаһань ошожо уулзаад, юундэ орой болотор ябаа гэжэ асуухадам.

– Би Хохюуртын эхиндэ нэгэ эсэхэн бугын хэбтэшөөд, дуудажа байхада маряжа ошоод, буудажа алаад годыень үбшэжэ, гэдэһэ доторынь гаргажа оройтооб гэбэ. Александр өөрынгөө мориндо мордожо, бидэ хоёр харанхыда отогтоо ерээбди. Тэрэ бугынгаа мяха үглөөдэрынь ошожо мяхалжа асараабди. Тэрэ эсэхэн бугын эльгэн

сагаан соохор үнгэтэй болошоод байгаа хэн. Отолоод шарахада сула тоһон байба. Бата Очирович бидэндэ иигэжэ хэлэжэ ойлгуулаа:

– Бугын эсэхэдэ бүхы өөхэниинь эльгэндээ шэнгэдэг юм, тиигээ үгы хаа эсэхэн буга яажа хүйтэн үбэл дабажа гараха хэм. Иигэжэ байгаали табина ха юм даа гэбэ. Эльгэнэй амтатай, хурса гээшэнь, бидэ нэгэ бага эдээд, дахяад эдижэ шадаагүй хэмди, хурса байгаа. Харин Александр мэнэл бодоод эдижэл байгаа бэлэй, бидэниие шогложо байгаад.

– Эльгэ эдижэ шадахагүй байгаад, яахаяа агнагша зон юмтэ. Тиигээд тэрэ хүни Александр ехэ муудажа, охижо хоноо. Үглөөгүүр үшөөл муухан, шарахан эльгэн шара дээрэнь хууһан байгаа. Мяхаа хубааж абаха болоходоо Александр «Би эльгэ абахагүйб, өөдөөл хубааж абагты» гэжэ хэлээд, эльгэн тээшэ харабагүй. Тэндэһээ моридтоо мордожо Дабатын зүүн талаар гэртээ ерээ хэмди.

АЛЕКСАНДР ДАМБАЕВ

АХАЙН ЖЭЛ

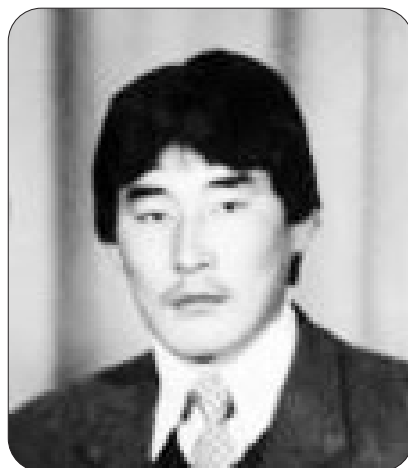
50 – жэлэй саада тээ
Бар жэлэй ерэхэдэ
Батожабайн гэр бүлэдэ
Бата хүбүүн мүндэлбэ.
Олег гэжэ нэрэ үгэбэ
Олон дүүнэрые дахуулба.
Одхон хүбүүн мүндэлжэ
Одоошые гэжэ үргэбэ.
Оншые жэлэй үнгэрхэдэ,
Олоншые юумэн харагдаа
Аба эжыгээ ханахадам
Аха дүүнэр намтайгаа.
Олон юумэ зугаалнаб
Орон нютаг ханагдана
Одхон дүүгээ харахадаа
Түрэнэн нютагтаа
ошоһондол.

50-н жэл үнгэрбэ
Дахин ерэхээ болёол даа
Таабай төөбии болохолта
Таанадаа хаража
байхабди.
Эжэл нүхэртэйгөө
баясахадаа

Эльгэ зүрхыень ойлгоноб
Эндээ байһан нютагаа
Бидэн бүхэн гамнайл.
Олег ахай тандаа
Угайн ханан бэшэнэб
Одхон хүбүүнэй
ахайниинь
Сашко дүү хүбүүн.

ТҮРЭЛХИД

Аха дүүхэйн ерээд
байхадань
Амар мэндые асуун
байнаб
«Сагаан дали» дуулан
байхадань

Сэдьхэл манай уяран
байна.

Элинсэг угаа тахин
байхадаа

Элдин тала, нютагаа
дурданаб.

Эжы абын юрөөлөөр
мүндэлһэн

Эжэл аха дүүнэртэйгөө
уулзанаб.

НААДАН ЗУГАА

Минии зугаа –
танай наадан,

Миил үнгэрнэ шэхэнэй
хажуугаар.

Танай зугаа –
минии наадан,

Таангүй үлэнэб,
ойлгонгүйгөөр.

Наадан зугаа,
наадан зугаа.

Намаые дааринал ёгто
зугаа

Би энэ наада
ойлгоногүйб

Миил һуунаб,
огто хүдэлэнгүй.

НҮХЭРТӨӨ

Минии дуран –
минии нүхэр,
Мүнхэ дураяа абан
ябаял.

Арюун сэбэр сэлмэг
нүхэр,

Абан ябаһуу энэл дураяа.

Эртын ногоон –
хабарай ургы

Энэл баринам эртын
ургы...

* * *

Адуу мал, хони ямаан
Буряад зоной булта

Арьбан үдхэжэ,
бидэн баян

Абын нютагта абан һууя.
Үдхэн ногоон,

үргэн дайда
Үбгэн таабайм үнэр баян

Энэ гэртээ утаа гарган
Эндээ баян һуугаа

бултадаа.
Түрэл нютаг – шинии,

минии
Бидэ мартангүй ябаял

сугтаа
Түрүүшын дуран –

шинии, минии
Баярлан ханажа ябаял

хоюулаа.

ДУРАСХАЛ

Холын замда ябахадаа
Ходол хананам нютагаа
Харгы замаа гаталан

Хамта ябаял хоюулан	Мүнөө сагай	хэрюундэ
Хүдэр хүндэ замые	Мүнхын юрөөл.	Хүргөөд шамаяа
Хүнгэн бэшэл һанаял	Гүнзэгы һанаан	ябахатаа,
Хүнэй хүбүүд басагадшые	Гүн сагаан сэдхэл	Дуран тухай дуунуудаа
Хүлөө шоройдонгүй	Гүйжэ байһан уһан	Дуулан ябанам
гаталхал	Гүлгэн залуу һаһан.	гансаараа.
Үнэн зүрхэнэй сэдхэлые	Олон нүхэд минии	Зунай хүниин дулаанда
Үргэн ябанаб һаһандаа	Олон мүшэд үдэрэй	Золгоод шамтаяа
Үхибүүн хүүгэдэй зугаал	Тэнгэрийн одо мүшэд	ябахатаа,
Үбсүүндээ абанаб	Тэгшын онсо нүхэд.	Дуран тухай дуунуудаа
һанаандаа.	ДУРАНАЙ ХАҺАГ	Дуулан ябанам гансаараа
Огторгойн олон мүшэдые	Үбэлэй хүниин утаханда	Намарай хүниин
Огто харан ябанам.	Үдэшөөд шамаяа	һөбшөөндэ
Арюун залуу һаһые	ябахатаа,	Нүхэсөөд шамтаяа
Абан үргэн ябанам.	Дуран тухай дуунуудаа	ябахатаа,
ТООНТО	Дуулан ябанам	Дуран тухай дуунуудаа
Минии жаргал	гансаараа.	Дуулан ябанам
Минии тоонто	Хабарай хүниин	гансаараа.

АХАЙДАА

Олоной дунда одон мэтээр яларжа,
Омог нэрэтнай суряатаһан зандаа
Зоной дунда зула мэтэ мүнхэржэ,
Золтой ябаха бэетнай мүшэндэл
бадараа.

Саг жэлэй ошохо бүри,
Сэдхэлдэмнай арюунаар
һанагдан
Он жэлнүүдэй ошохо бүри
Ойдомной ходо ерэнэлтэ,
ахаймнай.

Налгай урин шарайстнай,
Найдалаар дүүрэн зоригыетнай,
Ульгам сэсэн дуутай зохёолыетнай
Уншажа, ходо таниигаа
шаналналди.

Наян һаһанай дабаан дээрэхэ
Нам намхан гэшхэлжэ,
Олон аха дүүнэрэй дүхэриг соо,
Онсо дорюунаар энсэбхилэн

Үшөө олон дуу шүлэгөө зохёожо,
Үргэн Санагаяа магтан һууха
бэлэйт, ахаймнай.

*Мэлс Самбуевай 80 жэлэй ойдо
зорюулан бэшээб.*

Будажан ДЫМБРЫЛОВ

ЭЖЫН ЗҮРХЭН

Эхын зүрхэн хододоо
Элдэб хүни энхэрхэ,
Эсэлтэгүй сохилһоор
Энэ һаһаа дүүргэдэг.

Дайдын зоной зоболон
Дандаа өөрын болгожо,
Дабхар олон ашаагаа
Даажа ядан мүнхэрдэг.

Иимэ нимгэн зүрхэнэй
Илдам зөөлөөр сохилхы
Эрэ хүнүүд ойлгожо,
Энхэрхээ яадаг юм.

Аюша ДОНОВ

ХАНДАЖАП ЦЫРЕНОВ

НЮТАГНИ

Хангал үнэрөөр
Хангалтаһан арюухан,
Хонгоодор һайхан нютагаа
Хүхэ хадагаар амаршалнам!
Хадын үндэртэ дүтэлхэдөө
Ходол зүрхэ сэдьхэлни уярна.
Халуухан аршаангаараа угтаа
Хун шубуун гарбалтай нютагни.
Хүхин, хүхин хүлээдэг,
Хүүхэн нүхэрни урыалдаг.
Хуһан модон сэргэ заяашамни
Хүсэлым арюудхажа табидаг.
Залгаа олон гол соо
Зүрхэ сэдьхэлым баясуулһан,
Зүүдэн соомни мүнхэрһэн
Золоор баяжаһан нютагни.
Аян замай бэлшэр дээрэ
Алтан гургалдайн жэнгэрээн соо
Аба эжын үрээлтэй
Алдар суугаар бадарһан нютагни.

ХҮҮХЭН НҮХЭРНИ

Бэлшэрэй обоогой хормойдо
Байгаалиин тунгалаг агаарта
Баян талын хүрһэн доро
Бурьялһан Зэдэ, Сэхирэй суурян соо
Бурхан төөбиин үргэмжэтэй нютагтам
Буряад заншалаар Хүүхэн нүхэрни
булаатай.
Гурбан голой уулзуурые
Галаб саһаа Бэлшэр гэдэг.
Гүн ехэ дайдын эзэд
Гурбан тулга дээрэ дээжээ шананан.
Гал гуламтадаа мүргэжэ ябахадаа
Гамтайхан наһандамнай хэшэг
буянтай.
Үндэр Хангайн сууряа шагнажа,
Үхибүүн наһанһаам сэдьхэлым
баяжуулаа.

Үнэн Хүүхэн нүхэртөө мүргэжэ,
Үнгийн сээсэгтэ тоонтодоо хүльбэржэ,
Үнгэтэ элшэһэн адистай хүртэжэ,
Үсын үедэ мүнхэ аршаанһаан
хүртэхэ золтой.
Үрэ бэсынгээ хүүхэн нүхэртөө
мүргэжэ,
Үндэр ехэ таабайн үрээлээр
Үдэжэ, жаргажа ябаһандаа
Үүрэй солбоной туяа доро
Үргэмжэ ехэтэй Бэлшэрэйм обоо
Үдэр хүнигүй хаража ябаха заяатай.

ДУРАНАЙМ УРАМДААН

Бугын дуунай урамдаан
Баянхан хангайгым шэмэглээ
Басагадай дураниинь бадаржа,
Баабайн хүбүүдые урыалнал даа.
Аяар холоһоо
Амараг гансаяа
Аялга дуугаараа
Арюуханаар уулзахые урыалнал даа.
Дуунайм дүлэн бурьялаа
Дуранайм охин һолонготожо,
Дайдын тунгалаг агаар соо
Дурлаһан инагтайгаа уулзахаа
яаранаб даа.
Яһан хүсэтэйб даа
Яларһан толорһон дурамнай
Ямбатай, хүндэтэй үндыһэн
Ялас гэмэ хонгоодорой үринэр даа.
Уранхан гоёхон
Урамдаагым шагнаашад
Дуран соогоо жаргажа,
Дүшээ харатараа ябаарайгты даа.
Хангайн шэмэг суурян
Ханил гансым алхаса
Харанхы хүниие гомдолтойгоор
Хахасахадаа уяран ябахаш даа.
(Үргэлжэлын удаадахи дугаарта)

ХОЛОДИЛЬНИГАА НЭЭГЭЭД...

Марятай Дарима турахын тула холодильник соогоо «Playboy» журналай гадаргаа абтаһан гоё һайхан нюсэгэн бэетэй басаганай дүрэ няагаа.

Тиигээд холодильнигаа нээгээд, бан ша ба буузаар, гахайн зузаан өөхөөр, зөөхэй ба майонезээр хото гүзээгээ дүүргэхын урда тээ холын гоё гоохоной дүрэ хараад, тэндэхээ түргэн холододог болобо.

Колбасагай орондо хара шүлһөө жэбжэгэр һайхан түхэлтэй залгяд, нударгаа зангидаад: «Би заабол турахаб! Энэ басаганда адли жэбжэгэр һайхан түнхэлтэй болохоб!» – гэжэ маани тарнидал дабтана, би салгана. Даримын досоо харлажа, хоһон хотонь «буһалгаатажа», «хэрхэгэнэхэ», «тар-пур» хиигээр буудажа хэхээхэ. Тиһээр зоболонто тэмсэлэй удаа табан хиилээр тураһан ушартай. Подиум дээгүүр нахис-хото салхалхаар үшөөл үды, тибэшье Дарима бэсэ гэрэлдэ гоёшоон харадаг болобо.

Даримын турахын хажуугаар Сол-

бон үбгэниинь айхабтар түргэн таргалжа гайхуулаа. Нэгэн-хоёр һарын туршада 10-аад хиилэ нэмэһэн гэдэг. Суранзанда татуулһан мэтэ холодильнигиһаа холо ошохоо болёод, үргэлжэ нээдэг, удаан шагаажа харадаг байгаа. Гоёшоожо, амтархажа, шүлһөө һабануулжа байгаад, хомхойгоор эдеэлдэг болоһыень Дарима ойлгоод, гоё басаганай дүрэ абажа хаяһан ха. Хоёр һара үнгэрһэн хойно Дарима үшөө ехээр маряжаад, харин Солбо-ниинь һөөргөө тураһаһан ушартай.

БУРЯАД-ОРОД ТОЛИ

амжалтгатай 1. успешный; 2. успешно.

амжалтгатайгаар успешно.

амжаха 1) успевать в чем-л., иметь успех; 2) суметь.

амигүй 1) безжизненный, бездыханный; **амигүй байгаали** неживая природа; 2) *перен.* безжизненный, невыразительный.

амида 1) живой, одушевлённый; **амида гараха** выходить (или уходить) живым, спасаться; **амида мэндэ** *парн.* живой и здоровый; 2) редко целинный; **амида газар** целина.

амидаар живьём, живо.

амидарал 1. жизнь; 2. **амидарал гэжээл** корм.

С.М. БАБУШКИН «Буряад-ород толи»

Редакцин хаяг:
671950, Буряад Улас, Закаменск хото,
Ленинэй үйлэ, 42-дохи гэр.
Һарадаа хоёр дахин гарадаг һонин.
Хэһэг 300.
Индекс 59901.
Эмхидхэн байгуулагша:
Захаминай аймагай захиргаан.

Редактор Д.А. Найданова,
суглуулан бүридхэжэ,
алдуунуудые заһагша, ризограф
дээрэ хэблэгшэ Э.В. Цыдемшилова.
Телефон, факс,
ород газетын редакторай: 4-46-32, 4-30-54
буриад газетын редакторай: 4-30-37
бүхгальтерин – 4-31-61.

Хэблэлэй нэгэ халхад хуулаһан хэмжээтэй.
Толилогонуудга үгтэһэн тоо ба
баримтануудай, хүнэй, шотагай
нэрэнүүдэй зүб бурууда
авторнуудынь харюусалгатай.
Редакцин хараа үзэл авторнуудай
һанал бодолтой зохилдонги
бэшэ байжа магад.